

УДК 93/929.71 (477) Хрест Симона Петлюри
Олександр Кучерук

ІСТОРІЯ ВІДЗНАКИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ «ХРЕСТ СИМОНА ПЕТЛЮРИ»

Статтю присвячено дослідженню однієї з важливих і мало вивчених проблем української фалеристики – створенню та історії побутування нагороди УНР, затвердженої президентом УНР в екзилі М.Лівицьким 1932 р. Автор оприлюднив вперше низку важливих документів, а також список членів Головної Ради Хреста С.Петлюри.

Нагорода Української Народної Республіки «Хрест Симона Петлюри» була встановлена 22 травня 1932 р. Головною Командою Військ і Флоту УНР та затверджена Президентом УНР в екзилі М.Лівицьким. Автор проекту нагороди відомий український геральдист та історик М.Битинський.

Думка заснувати нагороду на честь Голови Директорії і Головного Отамана військ УНР С.Петлюри виникла одразу після його смерті у 1926 р. Товариство імені С.Петлюри запропонувало заснувати новий вид відзнаки – перстень С.Петлюри для нагородження усіх, хто воював чи працював у держаних структурах УНР під керівництвом С.Петлюри. Однак задум відзнаки на честь С.Петлюри був реалізований у формі ордену 1932 р., коли ухвалено рішення про її заснування, а практичне нагородження розпочалося лише 1936 р. Перші знаки Хреста було виготовлено у Варшаві, пізніше було здійснено ще два додаткові випуски.

В основу форми Хреста покладено дещо спрощений варіант знаку нездійсненого уенерівського ордену Визволення, проєкт якого затвердив Голова Директорії УНР С.Петлюра ще 19 жовтня 1920 р. Знак чинного Хреста Симона Петлюри це чотирьохраменний хрест чорного кольору з видовженим нижнім

раменом, всі мають розширення від середини кінців. На нижнє рамено накладено білий меч вістрям вгору, над ним, на верхньому рамені – білий тризуб. На звороті карбувався номер знаку. Кільцем хрест кріпився до стрічки. Вона синього кольору з чорною широкою смугою посередині та вузькими чорними смугами по краях стрічки, з обох боків середньої чорної смуги є по дві вузькі смуги жовтого кольору. До одягу знак кріпився за допомогою шпильки. В комплект знаку входила також мініатюра (фрачний варіант) Хреста, яка повторювала форму знаку Хреста. Починаючи з 1936 р. Хрестом С.Петлюри було нагороджено понад 5 тисяч вояків Армії УНР та інших осіб.

До уваги читачів пропонуємо кілька документів, які стосуються історії заснування та початку функціонування Хреста С.Петлюри: Наказ військового міністра генерал-хорунжого Сальського про створення Головної та місцевих рад Хреста Симона Петлюри від 25 березня 1936 р.; офіційні повідомлення про два засідання Головної ради, на якій було прийнято рішення про нагородження Хрестом Голови Директорії УНР Головного Отамана С.Петлюру та призначено «Голову Управи Т-ва б[увших] Вояків Армії УНР у Франції ген[ерал]-хор[унжого] О.Удовиченка покласти хрест № 1 на могилу св[ітлої] пам[’яті] Головного Отамана С.Петлюри в 10-у річницю Його смерті». Затверджено осіб, за якими «признати право на хрест», це зокрема Президент УНР А.Лівицький група генералів армії УНР, а також 143 учасника Визвольних Змагань відповідно до поданих анкет. Документи публікуємо, зберігаючи правопис, мову і стиль, виправляючи лише друкарські похибки та узгоджуючи різночитання.

НАКАЗ ГОЛОВНОЇ КОМАНДИ ВІЙСЬКА І ФЛОТИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ РЕСПУБЛІКИ

22 травня 1932¹ р.
На еміграції

§1

Несмертельної слави наш Вождь, св[ітлої] пам[’яті] Головний Отаман Симон Петлюра Наказом Головної Команди від 10 жовтня

1920 року № 70, виданим в Кам'янці на Поділлі, встановив орден «Визволення» для відзначення старшини і козаків «за виявлені ними підчас упертої боротьби за волю і славу своєї Батьківщини вчинки хоробрости, мужности і розпорядливости».

Обставини дальшої боротьби та поневільне перебування на еміграції перешкодили свого часу нагородженню тим орденом наших лицарів відповідно до їхніх бойових заслуг, хоч ціле вояцтво як в часі минулої боротьби, так і виявленою витривалістю на еміграції безперечно заслужилося перед Україною.

Тому, у виконання так виразно виявленої ще на рідній землі волі покійного Вождя про відзначення наших вояків, встановлюється з нагоди 15-ої річниці існування Армії Української Народньої Республіки на вшанування світлої пам'яті її Творця і Вождя – Хрест Симона Петлюри.

§2

На відзнаку «Хрест Симона Петлюри» має право кожен вояк Армії УНР та повстанчих відділів, що брав участь у збройній боротьбі за визволення України під проводом б[лаженної] пам[яті]. Головного Отамана, за винятком тих, що: а) зрадили ідеї державности України, перейшовши до табору ворогів її, і б) заплямували себе негідною українського вояка поведінкою чи переступами.

Виявлення і ствердження права на хреста покладається, в цілях найскорішого переведення удекорування ним, на існуючі нині військові та громадсько-військові організації через створення при них Місцевих Рад Хреста Симона Петлюри. Місцеві Ради Хреста провадять всі справи, з удекорованням хрестом зв'язані. Вищим репрезентативним і керівним органом по справах Хреста Симона Петлюри Головна Рада Хреста є; вона остаточно розв'язує всі справи, зв'язані з удекоруванням хрестом, і має подбати про виготовлення самого хреста для тих, хто має на нього право.

Міністрові Військових Справ утворити, з докладу мені, Головну Раду «Хреста С. Петлюри» та встановити порядок діяльності Головної і Місцевих Рад.

§4

Права і привилеї, зв'язані з Хрестом Симона Петлюри має бути встановлено законодавчим шляхом на Україні.

Вояцтво!

Хай цей хрест буде символом української визвольної ідеї і нашої спільної заслуги перед нею. Хай він буде емблемою братерства-зброї, піднятої за найвищу і найсвятішу мету нашого народу, і хай завжди нагадує нам про смерть нашого Вождя і про муки рідного народу в московському ярмі та наш святий обов'язок перед Отчизною. Хай цей хрест ще міцніше духовно злигує розсіяне по цілому світі наше вояцтво, будучи засобом до взаємопізнання і зближення. Хай і в нашому щоденному житті повертає він увагу чужинців до нашої національної справи.

Підписав Андрій Лівіцький, Головний Отаман.

Контрасигнував: В.Сальський, генерального штабу генерал-хорунжий, міністр військових справ²

ВІЙСЬКОВОМУ МІНІСТЕРСТВУ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ РЕСПУБЛІКИ

№ 2.

25 березня 1936 р.

У виконання Наказу Головної Команди Війська і Флоти Української Народної Республіки з 22.V.1932 р. № 1 про встановлення «Хреста Симона Петлюри», надання цього «Хреста» має бути переведене через Головну та Місцеві Ради «Хреста Симона Петлюри» (§ 3 згаданого Наказу).

§2

Головна Рада складається з президії та членів Ради: Склад президії: голова – генерального штабу генерал-хорунжий В.Кущ, 1-ий заступник голови – генерального штабу генерал-хорунжий В.Змієнко, 2-ий заступник голови – полковник О.Вишнівський; члени президії Ради – підполковник В.Дітель, сотник, інженер В.Шевченко, поручник І.Чудненко, хорунжий М.Отрешко-Арський.

Члени Головної Ради: командири дивізії – 1 Запорозької генерал-хорунжий Г.Базильський, 2 Волинської генерал-хорунжий О.Загородський, 3 Залізної генерал-хорунжий П.Шандрук, 4 Київської полковник М.Шраменко, 5 Херсонської генерал-хорунжий А.Пузицький, 6 Січової генерального штабу генерал-хорунжий М.Безручко, Окремої Кінної генерал-хорунжий І.Омельянович-Павленко.

Примітка. Згаданих в цьому § членів Головної Ради можуть заступати старшини з їхнього призначення.

§3

Місцеві Ради становлять: а) у Франції – управа Товариства Вояків Армії УНР на чолі з головою управи генерального штабу генерал-хорунжим О.Удовиченком, б) у Чехословаччині – управа Товариства Вояків Армії УНР на чолі з головою управи підполковником інженером В.Проходою, в) у Румунії – управа Товариства Вояків Армії УНР на чолі з головою управи підполковником: Г.Порохівським, г) у Польщі: 1 Управа Спілки Воєнних Інвалідів на чолі з головою управи генерал-хорунжим О.Загородським, 2. Управа Товариства Вояків Армії УНР в Каліші на чолі з головою Управи генерального штабу генерал-хорунжим М.Безручком; начальники Шкільних Груп творять Місцеві Ради з трьох осіб, рахуючи в тім і себе.

Примітка 1. Управи згаданих організацій і Начальники Шкільних Груп мають право, в залежності від місцевих обставин, для авторитетнішого виконання Місцевими Радами функцій, кооптувати вояків, що з будь яких причин до складу організації не належать.

Примітка 2. В країнах, де Місцевих Рад не може бути створено, вояки звертаються до Головної Ради безпосереднє.

§ 4

Порядок провадження справ надання «Хреста С.Петлюри» наступний: а) вояки надсилають виповнену анкету, якої візрець долучається, до відповідної Місцевої Ради «Хреста»; б) Місцеві Ради, після перевірення правдивости поданих в анкеті даних, стверджують право вояка на одержання „Хреста» і пересилають

анкету з своїми висновками до Головної Ради (Редакція журналу «Табора»): Головна Рада остаточно розв'язує справу призначення «Хреста» і передає її для технічного виконання Управі Воєнно-Історичного Товариства, яка переховує всі матеріали, з наданням «Хреста» зв'язані. Головна Рада також провадить нумерацію «Хрестів».

Примітка. Спірні питання, що можуть повстати в усіх Радах, розв'язується звичайно більшістю голосів присутніх – половина плюс один. Для важності засідань Ради необхідна присутність звичайної більшості членів (в Головній Раді 8).

§ 5

Виготовлення та розсилку «Хреста С. Петлюри» і грамот виконує Воєнно-Історичне Товариство.

Примітка. Управа Воєнно-Історичного Товариства, висилаючи «Хрест і грамоту», побирає кошти виготовлення їх в розмірі 6 зол. 50 гр. Тим, хто не в стані оплатити «Хрест», буде вислано грамоту після вплати 1 зол.

Підписав:

В. Сільський генерального штабу генерал-хорунжий, міністр військових справ.

АНКЕТА

для одержання «Хреста Симона Петлюри».

1. Прізвище, імення, імена батьків.
2. Коли і де народився.
3. Коли вступив до Армії, до якої частини, установи, повстанчого відділу.
4. В яких боях, операціях та в складі яких саме частин брав участь у визвольній боротьбі (вказувати дати).
5. Прізвища тогочасних командирів: сотні, курія, полка, бригади, дивізії.
6. В якій знаходився частині перед звільненням у безтермінову відпустку.
7. Прізвища двох щонайменше начальників чи товаришів по службі, що можуть ствердити участь у визвольній боротьбі.

8. Чи був судово караний і за що.
 9. Сучасний фах чи рід праці.
 10. Адреса.
- 1936 р.

(власноручний підпис)

ОД ПРЕЗИДІЇ ГОЛОВНОЇ РАДИ ХРЕСТА СИМОНА ПЕТЛЮРИ

Повідомлення ч. 1.

10 травня с.р. в помешканні Гол. Управи Т-ва УЦК у Варшаві відбулося 1-е засідання пленуму Головної Ради Хреста Симона Петлюри. На відкриття засідання прибув п[ан] військовий міністр ген[ерал]-хор[унжий]. В.Сальський й у вступному слові розвинув засади майбутньої праці Головної Ради, після чого залишив засідання. Пленум Ради, після ухвалення регуляміну, розглянув 28 точок порядку денного, посеред яких першими були ухвали:

а) просити Голову Управи Т-ва б. Вояків Армії УНР у Франції ген[ерал]-хор[унжого] О.Удовиченка покласти хрест № 1 на могилу св[ітлої] пам[’яті] Головного Отамана С.Петлюри в 10-у річницю Його смерти;

б) на внесок п. військ. міністра признати право на хрест всім членам Головної Ради;

в) на внесок Президії Ради признати право на хрест п[ану] Головному Отаманові Андрію Ливицькому (по жеребку випало N 123);

г) на її-ж внесок признати право на хрест п[ану] військовому міністрові ген.-хор. В.Сальському (№ 122).

Наступним точкам, на внески п. Військ. міністра, признано право на хрест:

а) представникам п. військового міністра: у Франції – ген[е-рал]-хор[унжому] О.Удовиченкові, у ЧСР – підполк[овникові] В.Проході, в Румунії – підполк[овникові] Г.Порохівському і на Балкани – підполк[овникові] В.Філоновичеві;

б) п.п. генералам: О.Галкіну, С.Дельвігу, В.Сінклерові, В.Пе-

трову, С.Кульжинському, О.Козьмі, С.Біленькому, М.Янчевському, В.Савченкові-Більському, В.Шепелеві, М.Яшниченкові, Є.Башинському, Й.Білевичеві, М.Пересаді і В.Сікевичеві.

в) померлим п.п. генералам: М.Юнакову, Ф.Колодієві, М.Коваль-Медзвєцькому, С.Дядюші, П.Кудрявцеву, О.Чеховичеві, О.Пилькевичеві, Н.Ніконову, Є.Мешківському, Є.Мошинському, В.Ольшевському і В.Гудимі.

Далі Головна Рада розглянула анкети, що виступили від Варшавської Місцевої Ради, від Місцевої Ради при Т-ві Вояків Армії УНР в Каліші, від Місцевої Ради про Спілці Укр. Військ. Інвалідів та ті анкети, що вступили до Президії Гол[овної] Ради від окремих вояків. Всього на першому засіданні призначено право на хрест 136 особам (в тому числі 12 померлим п.п. генералам).

Повідомлення ч. 2.

18 травня с.р. відбулося 2-е засідання пленуму Головної Ради, на якому призначено право на хрест протопресвітеріві Армії УНР митрофорному протоієреві П.Пащевському, ген[ерал]-хор[унжому] О.Алмазову та ще 143 особам, згідно з анкетами, що вступили від Місцевих Рад: Парижської, Варшавської, Луцької, Тереспільської та від окремих осіб³

ОД УПРАВИ ТОВАРИСТВА б[увших] ВОЯКІВ АРМІЇ УНР У ФРАНЦІЇ

до Уповноважених, Зв'язкових та всіх Членів Товариства

Від Головної Президії Ради Хреста Симона Петлюри отримано повідомлення, в якому про заповнення анкет пишеться так:

«Із тих анкет, що за 5 місяців вступили на розгляд Головної Ради, переважаюча більшість мала ознаки поспіху їх складання. Цей поспіх відбився негативно на докладності відомостей, що мусіли давати анкети, з яких коло третини потребували доповнення додатковими відомостями. Наслідком було – втрата часу на зайве листування, тобто затримка розв'язання справи призначення права на Хрест.

«Найголовніші недокладності анкет: 1) Не зазначувалося ранги; 2) Бракувало місця або часу народження: іноді не подавалося імен батьків (п.п. 1 і 2 анкети); 3) Не зазначувалося докладно (місяць і рік) вступу на службу або до якої частини (п. 3). Коли ж бувала перерва в службі, то бракувало відомостей, де був вояк під час перерви і що робив; 4) Не перелічувано боїв, у яких вояк брав участь (п. 4). Замість цього в анкеті часто подавалося: «у всіх боях у складі своєї частини». Отже не можна припустити, щоб вояк не міг одновити в пам'яті хоч би кількох боїв, учасником яких він був, а тому на належну відповідь на цей п. анкети необхідно звернути увагу; 5) Називалося прізвище лише одного начальника: між тим кожному воякові не могли бути невідомі прізвища командирів дивізії (групи), бригади, полку, куріння, сотні (п. 5), й лише випадком якимсь одне-друге прізвище що найменше можуть бути забуті; 6) Не завжди називалося прізвища що найменше двох начальників або товаришів (п. 7), між тим наведення більшої кількості! прізвищ полегшує справджування відомостей; 7) Не завжди подавалася частина (або установа), із складу якої вояка звільнено в безтермінову відпустку (п. 6); 8) Бракувало іноді підпису анкети.

«Осіб, що складають анкети, проситься звернути увагу на докладність відповідей на всі запитання анкети, уникаючи помилок і нестислостей перелічених у п.п. 1–8.

«При тім особи, що не були в складі частин Армії УНР, а тільки її повстанських загонах, зосібна малих, мусять у відповідях: на п. 3 анкети зазначити: а) коли і де сформувався їхній загін, б) прізвище отамана загону, в) з якими ще повстанськими загонами, або частинами Армії УНР утримував зв'язок їхній загін, г) коли дана особа вступила до загону і який час перебувала в ньому;

на п. 4 анкети – перелічити головніші боєві події загону (коли й де й проти якого ворога), а у відповіді на п. 6 – подати обставини залишення загону, місце й час переходу кордону України та місце інтернування.

«Особи, що хотіли б порушити питання про признання права на Хрест померлим воякам, мають скласти на них анкети й подати їх до Місцевої Ради свого району, або до Головної Ради, коли Місцевої Ради в своєму районі не маєть! На терені Франції всі прохання й анкети належить направляти на адресу Управи Т-ва б. Вояків Армії УНР у Франції, яка є Місцевою Радою Хреста Симона Петлюри у Франції.»

«Право на Хрест Симона Петлюри прислужує також священникам, лікарям, урядовцям і сестрам-жалібницям як військових частин, так і тилових установ Армії УНР і Військового Міністерства».

Подаючи ці інструкції Головної Ради Хреста Симона Петлюри до відома членів і нечленів Т-ва, воякам Армії УНР, що перебувають на терені Франції, Управа Т-ва просить уважно виконувати цю інструкцію для того, щоб полегшити справу нагородження Хрестом прохачів.

Управа Т-ва поновно подає додатковий свій обіжник про те, хто має право па Хрест.

Згідно з п. 2 Наказу Головної Команди Військ УНР з 22 травня 1933 р.,

«на відзнаку «Хрест Симона Петлюри» має право кожен вояк Армії УНР та повстанчих відділів, що брав участь у збройній боротьбі за визволення України під проводом б[лаженної] пам[яті] Головного Отамана, за винятком тих, що: а) зрадили ідеї державности України, перейшовши до табору ворогів її і б) заплямували себе негідною українського вояка поведінкою та переступами».

Так само Управа Т-ва повідомляв, що ті б. вояки Армії УНР, що не з членами Т-ва. і які мають право на набуття відзнаки «Хрест Симона Петлюри», – можуть його отримати, подаючи анкети через Уповноважених та Зв'язкових, коли такі є в районі їхнього перебування, чи посилаючи анкети безпосереднє до Управи, коли в їхніх районах представників Т-ва нема⁴.

Нами виявлений невідомий документ, що є рукописним зошитом з назвою «Головна Рада Хреста С.Петлюри». За записами

він датується 1958 р. На окремих сторінках за певною системою занесено прізвища, звання та інформація про час призначення та вибуття зі складу Головної Ради. Не ставлячи завдання археографічної публікації документу, відтворюємо склад Ради та прізвища її членів у хронологічному порядку від 1936 до 1958 р. У відповідності зі визначеними правилами Головна Рада хреста С.Петлюри складалася з Президії на чолі з Головою, першого та другого заступників, трьох членів Президії та членів Ради, кількість яких не була постійною.

Голови:

1. В.Куш (1936 – 1946), генерального штабу генерал-хорунжий;
2. В.Савченко-Більський (1946), флоту генерал-хорунжий;
3. М.Садовський (1946 – 1947), генерал-хорунжий;
4. В.Савченко-Більський (1946 – 1958), флоту генерал-хорунжий.
5. М.Шраменко (1958), полковник.

1-ші заступники:

1. В.Змієнко (1936 – 1946), генерального штабу генерал-хорунжий;

2. О.Вишнівський (1946 – 1947), полковник;

3. О.Петлюра (1947), полковник;

2-гі заступники:

1. О.Вишнівський (1936 – 1947), полковник;

Члени Президії.

1-ше місце:

1. В.Дітель (1936 – 1946), підполковник;

2. М.Стечишин (1946 – 1947), полковник;

3. М.Харитоненко (1947 – 1949), підполковник;

4. М.Битинський (1949 – 1958), майор.

2-ге місце:

1. В.Шевченко (1936 – 1946), сотник;

2. О.Шандрук-Шандрукевич (1946 – 1949) підполковник.

3-тє місце:

1. І.Чудненко (1936 – 1946), сотник;

-
2. С. Нечай (1946 – 1949); сотник;
 3. З. Іванишин (1949), майор.
- 4-те місце:
1. М. Оришко-Арський (1936 – 1946)
Члени ради.
- 1-ше місце:
1. Г. Базильський (1936 – 1946), генерал-хорунжий;
 2. В. Татарський (1946 – 1958), генерального штабу майор.
- 2-ге місце:
1. О. Загородський (1936 – 1946), генерал-хорунжий;
 2. М. Харитоненко (1946 – 1947), полковник.
- 3-ге місце:
1. П. Шандрук (1936 – 1946), генерал-хорунжий;
 2. О. Петлюра (1946 – 1947), полковник;
 3. В. Шульга (1947), сотник.
- 4-те місце:
1. М. Шраменко (1936 – 1958), сотник;
- 5-те місце:
1. А. Пузицький (1936 – 1946), генерал-хорунжий;
 2. П. Самойлів (1946 – 1949), сотник.
- 6-те місце:
2. М. Безручко (1936 – 1946), генерального штабу генерал-хорунжий;
3. М. Читинський (1946 – 1949), сотник.
- 7-те місце:
1. І. Омелянович-Павленко (1936 – 1946), генерал-хорунжий;
 2. О. Запара (1946), сотник;
 3. Ю. Тисаровський (1946 – 1948), сотник
 4. Г. Маслівець (1949), майор.
- 8-те місце:
1. А. Валійський (1946), генерального штабу підполковник.
- 9-те місце:
1. З. Іванишин (1946 – 1949), сотник

В Бібліотеці ім. О.Ольжича зберігається комплекс документів і матеріалів військового діяча періоду УНР підполковника Т.Нетреби: Хрест С.Петлюри (№ 599) та Грамота за № 599 від 24 серпня 1936 р. Грамоту підписано Головою Головної Ради генерального штабу генерал-хорунжим Володимиром Кущем та секретарем Ради сотником Володимиром Шевченко і скріплено печаткою Головної Ради. Знак ордену з тим же № 599. Фрачний знак не зберігся.

1. В тексті вказана дата 1933 р.
2. Тризуб: тижневик – Париж; Нью-Йорк –1933. – 25 трав. – Ч. 25 (389) – С. 2–3.
3. Там само. – 1936. – 14 черв. – Ч. 23–4 (527–8) – С. 30–31.
4. Там само. – 1936. – 13 груд.– Ч. 43–4 (547–8) – С 30–31.

Olexandr Kucheruk

**FOR THE HISTORY OF THE ORDER
OF UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC –
«THE CROSS OF SIMON PETLYURA»**

The article is dedicated to one of the important and weakly investigated problem of Ukrainian orders, such as creation and usage of order of Ukrainian People's Republic, approved by its President in exile Livytskyi in 1932. The author made public the line of important documents and the list of the members of Supreme council of the Cross of Simon Petlyura, which hadn't been known before.